

ვალერიან მაჭარაძე

**რუსეთ-თურქეთის ომი 1768-1774
წლებში და საქართველო**

ვალერიან მაჭარაძე, მასალები XVIII ს-ის მიორე ნახევრის
რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისთვის
ნაწილი III, ნაკვეთი I, თბ., 1988

თ ე ზ ი ს ე ბ ი

რუსი და ქართველი ხალხების მრავალსაუკუნოვანი ურთიერთობის ისტორიაში საყურადღებო ეტაპია რუსეთ-თურქეთის 1768-1774 წლების ომის პერიოდი, როცა რეალურად განხორციელდა სამხედრო კავშირი. ქართველი ხალხი ომის დამთავრებამდე ურყევად იდგა თავისი მოკავშირის — დიდი რუსეთის მხარეზე, მის მხარდამხარ ებრძოდა თავის მოსისხლე და დაუძინებელ მტერს, **სულთნის თურქეთს**, რითაც გარკვეული წვლილი შეიტანა საერთო მტრის წინააღმდეგ ბრძოლაში.

ხსენებულ ომსა და რუსეთ-საქართველოს სამხედრო კავშირს უშედეგოდ არ ჩაუვლია: **ჯერ ერთი**, რუსეთმა გატეხა თურქეთის ძლიერება, საბოლოოდ დამკვიდრდა **შავი ზღვის** ჩრდილო ნაწილში და მოიპოვა შავ ზღვაზე თავისუფალი ნაოსნობის უფლება, რითაც უზრუნველყო ქვეყნის უშიშროება და ნორმალური ეკონომიკური განვითარება; ომში დამარცხებული თურქეთი კი ერთბაშად გადაიქცა მეორეხარისხოვან სახელმწიფოდ, რომელმაც ამიერიდან საბოლოოდ დაკარგა იმის შესაძლებლობა, რომ შავი ზღვის ჩრდილო ნაწილში ბატონობისთვის რუსეთის სერიოზულ მეტოქედ გამოსულიყო; **მეორე, ყირიმის სახანოს** თურქეთისაგან ჩამოცილებითა და მისი დამოუკიდებლად გამოცხადებით, თურქეთმა არა მარტო პლაცდარში

და საიმედო რეზერვი დაკარგა, ამ აქტმა წინასწარვე გადაწყვიტა აგრეთვე ყირიმის საკითხი და გააიოლა ჩრდილო კავკასიაში რუსეთის დამკვიდრების საქმეც; **მესამე**, ქართველი ხალხის გმირული ბრძოლითა და რუსეთის სამხედრო და დიპლომატიური დახმარებით თურქები განდევნილ იქნენ **იმერეთის** ციხეებიდან. თურქეთმა „საზეიმოდ და სამუდამოდ“ აიღო ხელი იმერეთის ყოველგვარ ხარკზე, მათ შორის ხარკზე ქალ-ვაჟებით, ხოლო ომის მძიმე შედეგების წყალობით თურქებმა ვერ შეძლეს ტრაქტატის ორაზროვანი ადგილების გამოყენება და იმერეთის სამეფოზე თავიანთი ბატონობის აღდგენა; **მეოთხე**, რუსეთ-საქართველოს სამხედრო კავშირმა ხელი შეუწყო რუსი და ქართველი ხალხების შემდგომ დაახლოებას. ასეთია საკითხის ისტორიული მნიშვნელობა.

რუსეთ-თურქეთის ომის წარმოშობის მიზეზები.

რუსეთის ვითარება ომის წინ. ომის დასაწყისი

თურქეთი, სამხედრო-ფეოდალური სახელმწიფო, რომელიც ძირითადად დაპყრობებითა და ძარცვით ცხოვრობდა, მე-15 ს-ის უკანასკნელ მეოთხედში გაბატონდა შავი ზღვის ჩრდილოეთ ნაწილში. ჯერ ყირიმის სახანო გახდა თურქეთის სავსალო, ხოლო შემდეგ თურქები დონის შესართავს დაეუფლნენ და აზოვის სიმაგრე, სადაც იანიჩართა გარნიზონი იდგა, გადააქციეს თავიანთი აგრესიის ძირითად ბაზად. აზოვი გასაღები იყო ვოლგისპირეთის, სამხრეთ რუსეთის, ჩრდილოეთ კავკასიის და საერთოდ აღმოსავლეთისაკენ თურქეთის ექსპანსიისა.

ყირიმის ხანი, თურქეთის სამხედრო და დიპლომატიური მხარდაჭერით, XVI ს-ის დასაწყისიდან აქტიურად დაუპირისპირდა რუსეთს. მართალია, მე-17 ს-ში რუსეთზე თათართა ბატონობის აღდგენა რეალურ ნიადაგს მოკლებული იყო, მაგრამ თურქების მფარველობის პირობებში ყირიმელი თათრები ახერხებდნენ რუსეთის ტერიტორიაზე შეჭრას. თათრები თარეშების დროს ძარცვავდნენ და წვაავდნენ ქალაქებსა და სოფლებს, ტყვედ იტაცებდნენ ადამიანებს, რომელთაც თურქეთის მონათა ბაზრებზე ყიდდნენ.

რუსეთს შეეძლო თათრების თარეშის აღაგმვა (ამას მოწმობს 1559 წელს ა. ადაშევის წარმატებული ლაშქრობა ყირიმში, 1637-1642 წლებში კაზაკების მიერ აზოვის დაკავება და სხვ.), მაგრამ მთავარ დაბრკოლებას მას უქმნიდა თურქეთი. ჯერ ერთ, თურქები

იცავდნენ თათრებს, როგორც თავიანთ ვასალებს, ამიტომაც რუსეთს საქმე ჰქონდა არა მარტო თათრებთან, არამედ თურქებთანაც; მეორე, თურქებს ეჭირათ აზოვის სიმაგრე, რომლის დაკავების გარეშე თათრების ალაგმვა არ შეიძლებოდა.

მე-17 ს-ის მეორე ნახევარში, უკრაინის ნაწილის რუსეთის ხელში გადასვლის შემდეგ, რუსეთ-თურქეთის ურთიერთობა უფრო დაიძაბა: ჯერ ერთი, თურქეთი აქტიურად გამოვიდა უკრაინის ხელში ჩასაგდებად, რაც რუსეთის სახელმწიფო საზღვრის ხელყოფას ნიშნავდა (თურქეთ-თათართა ჩიგირნის ლაშქრობების წარუმატებლობა და ბაღჩისარაის ზავი სრულებითაც არ იძლეოდა საკითხის მოგვარების გარანტიას); გარდა ამისა, უკრაინის შეერთებისა და სამხრეთ ველების კოლონიზაციის შემდეგ რუსეთის სახელმწიფო საზღვარი შავი ზღვის სანაპიროებს მიუახლოვდა. ამასთან, საწარმოო ძალებიც აღმავლობას განიცდიდნენ. რუსეთის სახელმწიფოს სამხრეთი ოლქების ნორმალური ეკონომიკური განვითარებისთვის აუცილებელი იყო, დაცული ყოფილიყო ეს ოლქები თათართა თარეშისაგან და ამ ოლქების ნაწარმს მისცემოდა შავი ზღვის სავაჭრო გზით ბაზარზე გასვლის საშუალება.

პეტრე I-მა სცადა ესარგებლა აზოვის ლაშქრობის შედეგებით და კარლოვიცის კონფერენციაზე (1698-1699) თურქეთს შავი ზღვის სანაოსნო გზის გახსნა მოსთხოვა, მაგრამ ავსტრია ადრე მოურიგდა თურქებს, რითაც თავისი მოკავშირე რუსეთი მარტო დატოვა. რაკი თურქეთმა რუსეთის დიპლომატები დაიმარტოხელა, ხელცარიელი გამოისტუმრა კარლოვიციდან. 1699 წელს პეტრე I-მა სამხედრო გემით სპეციალური მისია გაგზავნა ზავის დასადებად კონსტანტინეპოლში. ამ მისიას ე. ურკაინცევი მეთაურობდა.

რუსეთის მთავრობა თურქეთს შემდეგ ძირითად მოთხოვნებს უყენებდა: ა) აზოვისა და კაზი-კერმენის სიმაგრეები, რომლებიც რუსეთის არმიას ჰქონდა დაკავებული, რუსეთის კუთვნილებად ეცნო, რათა ამ უკანასკნელს საშუალება ჰქონოდა აელაგმა თათართა თარეში რუსეთის მიწა-წყალზე; ბ) რუსეთის განთავისუფლებას ყირიმის ხანის სასარგებლო ხარკისაგან; გ) შავ ზღვაზე თავისუფალი ნაოსნობის უფლებას ორივე მხარისთვის ნორმალური სავაჭრო ურთიერთობის უზრუნველყოფის მიზნით.

თურქეთს ამ დროს შავი და აზოვის ზღვები შიდა ზღვებად ჰქონდა გადაქცეული, ამიტომ თავის უფლებას არ თმობდა.

კონსტანტინეპოლის ზავით (1700 წ.) რუსეთის ხელში გადა-

ვიდა აზოვი მომიჯნავე ტერიტორიითურთ, კაზი-კერმენის სიმაგრე დაინგრა და მისი ტერიტორია დაუბრუნდა თურქეთს. ტრაქტატში აღნიშნული იყო ისიც, რომ რუსეთი დამოუკიდებელი სახელმწიფოა და ყირიმის ხანმა ხარკი არ უნდა მოსთხოვოსო.

შავ ზღვაზე გასვლის პრობლემა გადაუჭრელი დარჩა.

კონსტანტინეპოლში მოლაპარაკებისას კარლოვიცელი მედიატორების (**ინგლისი** და **ჰოლანდია**) პოზიციას რუსი ელჩი პეტრე I-ს ასე აცნობდა: ინგლისის და ჰოლანდიის ელჩებს ყველაფერში თურქეთის მხარე უჭირავთ, რადგან ამ ქვეყნების საგაჭრო ურთიერთობა თურქეთთან ძველთაგანვე ფართო ხასიათისაა, ამიტომ შენ რომ გააჩაღე საზღვაო გემთშემნებლობა და ნაოსნობა აზოვთან, შურთ, რადგან ამაში ხელავენ თავიანთი საზღვაო ვაჭრობის შეფერხებასო.

რუსეთის პირველი გემის გამოჩენა შავ ზღვაზე და შავი ზღვის პრობლემის რუსეთის საგარეო პოლიტიკის დღის წესრიგში დასმა საკმარისი გახდა, რომ ვეროპის ქვეყნები თურქეთის მხარეზე დამდგარიყვნენ.

პრუტის მარცხიანი ლაშქრობის (1711 წ.) შემდეგ რუსეთმა დაკარგა აზოვის სიმაგრე, რომელიც თათართა თარეშების ალაგმვისა და შავ ზღვაზე გასვლის იმედს იძლეოდა.

1735-1739 წლების ომში რუსეთის იარაღის წარმატებას არსებითი შედეგები არ მოჰყოლია. ვეროპის ქვეყნებმა, განსაკუთრებით **საფრანგეთმა** (მას ამ დროს ლევანტის ვაჭრობაში პირველი ადგილი ეჭირა), მტრული პოზიცია დაიკავეს, რადგან რუსეთის შავ ზღვაზე გასვლით ლევანტის ვაჭრობაში კონკურენტი უჩნდებოდათ. ამ მხრივ რუსეთის გეგმების წარუმატებლობაში გარკვეული როლი შეასრულა რუსეთის მოკავშირის **ავსტრიის** მიერ სეპარატიული ზავის დადებაამაც.

ბელგრადის ზავით (1739 წ.) რუსეთს დაუბრუნდა აზოვი, მაგრამ სიმაგრეების აგების უფლება ვერ მოიპოვა; რუსეთმა მიიღო ტერიტორია დნეპრსა და ბუგს შორის (შავი ზღვის სანაპირო ზოლის გამოკლებით).

თუ XVI-XVII სს-ების რუსეთი ვერ ახერხებდა თათართა პრობლემის გადაჭრას იმის გამო, რომ თათრების ზურგს უკან ძლიერი თურქეთი იდგა, ვერც მე-18 ს-ის პირველი ნახევრის რუსეთმა შეძლო შავი ზღვის პრობლემის გადაჭრა, რადგან რღვევის გზაზე დამდგარი თურქეთის იმპერიის ზურგს უკან ვეროპის დიდი ქვეყნები აღმოჩნდა, რომელთა პოზიციისთვის რუსეთს არ შეეძლო, ანგარიში არ გაეწია.

თურქეთი მე-18 ს-ის პირველ ნახევარში შავი ზღვის „ქალწულობის“ დაცვასა და შავი ზღვის ჩრდილო ნაწილში აგრესიის ბაზების (ყირიმის სახანოსა და შავი ზღვის ჩრდილო სანაპიროზე სიმაგრეების) შენარჩუნებას ახერხებდა ვეროპის ქვეყნების დახმარებით.

ამრიგად, რუსეთის სახელმწიფოს საზღვარი, გარკვეული ისტორიული პირობების გამო, მე-17 ს-ის მეორე ნახევარში უშუალოდ მიუახლოვდა შავ ზღვას. თურქეთი თითქმის მთელი ს-ის მანძილზე ხელოვნურად წყვეტდა რუსეთს შავი ზღვის სავაჭრო გზიდან. თათართა თარეში სამი ს-ის მანძილზე ხელს უშლიდა რუსეთის სამხრეთ ოლქებში მეურნეობის ნორმალურად წარმოებას. ზემოაღნიშნული მიზეზები აფერხებდა რუსეთში საწარმოო ძალთა განვითარებას. აი, რატომ არ შეეძლო რუსეთს დონის, დნეპრის, ბუგის შესართავები და ქერჩის სრუტე მომთაბარე თათარი ყაჩაღების ხელში დაეცოდა და დასთანხმებოდა თურქეთს იმაში, რომ შავი ზღვა „უძანკო ქალწულად“, თურქეთის ტბად, დარჩენილიყო.

ასეთი იყო ამოცანა, რომელიც მემკვიდრეობით მიიღო ეკატერინე მეორის მთავრობამ თურქეთთან ურთიერთობის საკითხში. ამასთან, XVIII ს-ის მეორე ნახევრის რუსეთი აღარ იყო ის ქვეყანა, რომელმაც ადრე ამ ამოცანის გადაჭრა ვერ შეძლო.

მე-18 ს-ის 60-იან წლებში რუსეთისთვის ხელსაყრელი საერთაშორისო ვითარება შეიქმნა, რაც, რუსეთის სამხედრო და ეკონომიკურ ძლიერებასთან ერთად, მომწიფებული საგარეო პრობლემების გადაჭრას შესაძლებელს ხდიდა. ამ დროს ტახტზე ავიდა ეკატერინე II. რუსეთის მთავრობას, უპირველეს ყოვლისა, უნდა განესაზღვრა თავისი დამოკიდებულება შვიდწლიანი ომის მონაწილეებისადმი. 1761 წლის ბოლომდე რუსეთი ავსტრია-საფრანგეთთან კავშირში ომს აწარმოებდა პრუსიის წინააღმდეგ. 1762 წელს ახალმა იმპერატორმა, პეტრე III-ემ, სამხედრო კავშირი დალო პრუსიასთან და ჯარი დაძრა ყოფილი მოკავშირის წინააღმდეგ, რითაც ფრიდრიხ II იხსნა განადგურებისგან. პეტრე III-ის ტახტიდან ჩამოგდების შემდეგ მოსალოდნელი იყო, რომ მთავრობა ძველ კურსს დაუბრუნდებოდა, მაგრამ ეს არ მომხდარა.

რუსეთის ახალმა მთავრობამ პრუსიასთან გაწყვიტა სამხედრო კავშირი, მაგრამ მასთან ზავი ძალაში დატოვა. რუსეთის ასეთი გადაწყვეტილება შემთხვევითი როდი იყო. პრუსია ამ დროს საკმაოდ დასუსტდა და მის მთლიანად გაწირვას აზრი არ ჰქონდა. იგი საჭირო იყო ავსტრიისა და საფრანგეთის დასაპირისპირებლად ევ-

როპაში წონასწორობის შენარჩუნების მიზნით.

რუსეთის მთავრობამ მთელი თავისი ძალ-ღონე იქითკენ მიმართა, რომ ევროპის ქვეყნებს ხელი არ შეეშალათ რუსეთის ინტერესების სამსახურში, რაც მიხეილის ძისა და პეტრე I-ის დროიდან რუსეთის სამხედრო და დიპლომატიური ბრძოლის ყურადღების ცენტრში იდგა: შემოეერთებინა უკრაინა და ბელორუსია, რომლებიც პოლონეთს ჰქონდა დაპყრობილი, გამაგრებულიყო ბალტიის სანაპიროზე და წინ წაწეულიყო შავი ზღვისაკენ. ეს პრობლემები რუსეთის ისტორიულ მოწინააღმდეგეებად აქცევდა შვეციას, თურქეთსა და პოლონეთს.

მე-18 ს-ის სამოციან წლებში არც ერთი ზემოაღნიშნული სახელმწიფო ცალ-ცალკე არ წარმოადგენდა ისეთ ძალას, რომ რუსეთის იმპერიის გეგმების განხორციელების გზაზე გადაულახავი დაბრკოლება შეექმნა. სიძველე ის იყო, რომ ამ ქვეყნების ზურგს უკან იდგა საფრანგეთი და მასთან კავშირში მყოფი ავსტრია.

საფრანგეთი შვიდწლიანი ომიდან დაზარალებული გამოვიდა. ლუდოვიკო XV-ის უხეირო პოლიტიკით საფრანგეთი კონტინენტზე ჩაება ომში, რათა ავსტრიისთვის დაებრუნებინა ფრიდრიხ II-ის მიერ მიტაცებული სილეზია; შედეგები სავალალო გამოდგა. ფრიდრიხ II-ემ შეინარჩუნა სილეზია, ხოლო ინგლისთან კოლონიურ ომში დამარცხებულმა საფრანგეთმა კანადა და ინდოეთი ინგლისს დაუთმო (1763 წ.). ფრანგი ვაჭრები და მრეწველები რუსეთის წინ წაწევას შავი ზღვისაკენ და ყოველგვარ საშიშროებას თურქეთის სამფლობელოების მიმართ პირდაპირ და სერიოზულ საშიშროებად თვლიდნენ საფრანგეთის ეკონომიკური ინტერესებისთვის. გარდა ამისა, რუსეთ-საფრანგეთის ინტერესები ერთმანეთს შეეჯახა აღმოსავლეთ ევროპაშიც.

საფრანგეთის პოლიტიკური სისტემა აღმოსავლეთ ევროპაში ძველთაგანვე აგებული იყო პოლონეთის, შვეციისა და თურქეთის კავშირზე, რომელთაც რუსეთის მზარდი გავლენის წინააღმდეგ ზღუდის როლი უნდა შეესრულებინათ. ამიტომ საფრანგეთის მთავრობა ცდილობდა ევროპის საქმეებიდან რუსეთის ჩამოცილებით უზრუნველყო თავისი უპირატესობა.

რუსეთის წინააღმდეგ ფარულ ბრძოლას საფრანგეთი დიდ სახსრებს ახმარდა, აგენტების საკმაოდ ფართო ქსელიც ამ საქმეზე მუშაობდა. რუსეთშიც არ იყვნენ გულუბრყვილონი. ამის გამო, ვარშავასა და სტოკჰოლმში ორი „პარტია“ იბრძოდა, რაც ფაქტობრივად

ასუსტებდა პოლონეთსა და შვეციას. რაც შეეხება ავსტრიას, იგი 1762 წლიდან ცდილობდა რუსეთთან ტრადიციული კავშირის აღდგენას, რადგან კარგად ესმოდა, რომ მასთან მეგობრობის გაწვევით ბევრს დაკარგავდა. ავსტრიისთვის რუსეთთან კავშირს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა თურქეთისა და პრუსიის წინააღმდეგ ბრძოლაში, მაგრამ პოლონეთის საკითხში მათი ინტერესები ერთმანეთს სცდილდებოდა.

შეიძლება ითქვას, რომ პოლონეთის საკითხის პირველ რიგში დასმამ გამოიწვია რუსეთ-ავსტრიის ტრადიციული კავშირის დარღვევა. სხვანაირად არც შეიძლება გაგებულ იქნეს რუსეთის თავისებური დამოკიდებულება ავსტრიის მიმართ: რუსეთი, უახლოვდებოდა რა პრუსიას, ცდილობდა შეენარჩუნებინა მეგობრობა ავსტრიასთანაც, რაც ფაქტობრივად შეუძლებელი იყო. გარდა ამისა, რუსეთმა წინა ომების გამოცდილებით კარგად იცოდა, რომ ავსტრია თურქეთის წინააღმდეგ არცთუ საიმედო მოკავშირე იყო; ამის გამო ავსტრიის, როგორც თურქეთის წინააღმდეგ მომავალ ომში შესაძლო მოკავშირის, შენარჩუნების მიზნით პრუსიის დაკარგვა და პოლონეთში საქმის ჩაშლა, როგორც ჩანს, რუს სახელმწიფო მოღვაწეებს მიზანშეუწონლად მიუჩნევიათ.

რუსეთის საგარეო პოლიტიკის დღის წესრიგში პირველ რიგში პოლონეთის საკითხი დადგა. პოლონეთის საკითხში საფრანგეთის და ავსტრიის პოზიცია აიძულებდა რუსეთს, მოკავშირეები ეძებნა ამ ქვეყნისადმი მტრულად განწყობილ სახელმწიფოებში. ასეთი ამ დროს ინგლისი და პრუსია იყო. ინგლისს ემინოდა საფრანგეთის მხრით რევანშისა, რადგან ის ახალი გამოდევნილი ჰყავდა ამერიკიდან და ინდოეთიდან; პრუსიას — ავსტრიისა, რომლისგან, თუმცა ძვირად დაუჯდა, მაგრამ მაინც მიიტაცა სილუზია.

შვიდწლიან ომში განადგურების პირას მისული და ევროპაში იზოლირებული პრუსიის სახელმწიფო მხოლოდ იმპერატორ ელისაბედ პეტრეს ასულის უეცარი სიკვდილისა და პეტრე III-ის მიერ რუსეთის საგარეო პოლიტიკაში მკვეთრი მობრუნების წყალობით გადარჩა გარდაუვალ დაღუპვას. გარდა ამისა, მტაცებელ პრუსიას თვალი ეჭირა პოლონეთზე, მაგრამ ამ ამოცანის დასმა აშკარად არ შეიძლებოდა, რუსეთთან სიახლოვეს კი შეეძლო ფრიდრიხ II-სათვის გარკვეული სარგებლობა მოეტანა. აი, რა იყო პრუსიის რუსეთთან დაახლოების საფუძველი. რუსეთისთვის პრუსია ამ დროს საშიშ ძალას აღარ წარმოადგენდა, რადგან იგი საკმაოდ გატეხილი

იყო. ახლა შეიძლებოდა მისი გამოყენება პოლონეთის საკითხის მოსაგვარებლად. რუსეთ-პრუსიის დაახლოება სამხედრო კავშირით დაგვირგვინდა (1764 წ.).

რაც შეეხება ინგლისს, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მას ეშინოდა რევანშისა საფრანგეთის მხრიდან და სჭირდებოდა მოკავშირე კონტინენტზე; მაგრამ ინგლის-რუსეთის დაახლოებას სხვა მიზეზებიც აადვილებდა. ინგლისის ვაჭრობა და გავლენა თურქეთში მე-17 ს-ში დიდი იყო, განსაკუთრებით გაძლიერდა იგი 1675 წლის „კაპიტულაციით“, მაგრამ მე-18 ს-ში საფრანგეთის ენერგიული კონკურენციის წყალობით მისი ვაჭრობა დასუსტდა. ამის გამო „ინგლისი უფრო დაინტერესებული იყო რუსეთთან მეგობრობით, ვიდრე მის საწინააღმდეგოდ მოქმედებით აღმოსავლეთში“. ინგლისის კაბინეტი ორი ბოროტებისგან უმცირესს ირჩევდა. გარდა ამისა, ინგლისს რუსეთში დიდი სავაჭრო ინტერესები ჰქონდა.

რუსეთის მთავრობამ კურსი აიღო ინგლისსა და პრუსიაზე, რათა ავსტრია-საფრანგეთის კავშირისთვის (ე. წ. სამხრეთის ქვეყნების კავშირი) დაეპირისპირებინა ჩრდილოეთის ქვეყნების კავშირი. რუსეთის მთავრობის ანგარიშით, ჩრდილოეთ ევროპაში უნდა შექმნილიყო სახელმწიფოთა კოალიცია, რომელშიც შევიდოდნენ **რუსეთი, პრუსია, ინგლისი და დანია**, როგორც აქტიური მონაწილენი; კოალიციაში უნდა შესულიყვნენ აგრეთვე **პოლონეთი, შვეცია და საქსონია**. მაგრამ ამ უკანასკნელთ, როგორც პასიურ წევრებს, მოეთხოვებოდათ მხოლოდ ნეიტრალიტეტი.

მართალია, რუსეთის დიპლომატიამ ვერ მოახერხა ერთიანი ანტიფრანგული კოალიციის შექმნა გათვალისწინებული მთავარი მონაწილე ქვეყნების პოზიციის გამო, მაგრამ ინგლისსა და პრუსიასთან დაახლოებამ, რაც ცალკე ხელშეკრულებების გაფორმებით დამთავრდა, რუსეთის გეგმების წარმატებით დაგვირგვინების საქმეში გარკვეული როლი შეასრულა.

***

რუსეთ-თურქეთის ომის საბაბი გახდა რუსეთის ჩარევა პოლონეთის საქმეებში.

მე-18 ს-ში პოლონეთი, როგორც ზემოთ ითქვა, ეკონომიკურად ჩამორჩენილი ქვეყანა იყო, სადაც ცენტრალური ხელისუფლებაც ძალზე მოისუსტებდა. მსხვილი მაგნატები, სახელმწიფოს საშინაო და საგარეო საქმეებში გაბატონებული მდგომარეობის შენარჩუნების

მიზნით, გულმოდგინედ იცავდნენ პოლონეთის კონსტიტუციას, „პოლონეთის დანგრევის საუკეთესო საშუალებას“; ასევე გულმოდგინედ იცავდნენ მას ევროპის ქვეყნებიც, რათა სუსტი პოლონეთის საშინაო საქმეებში თავისუფლად ჩარეულიყვნენ.

პოლონეთში მეფის არჩევის საკითხი (მეფის ხელისუფლება მემკვიდრეობით არ გრძელდებოდა) ევროპის ქვეყნებს პოლონეთის საშინაო საქმეებში ჩარევის შესაძლებლობას აძლევდა. აგუსტ III-ის ჯანმრთელობის მდგომარეობის გაუარესება სამზადისის სიგნალი გახდა. რუსეთის სამეფო კარზე გადაწყდა: მომავალ არჩევნებში მეფედ აერჩიათ პოლონელი, კერძოდ, გრაფი სტანისლავ პონიატოვსკი; თუ მისი არჩევა არ მოხერხდებოდა, მაშინ ტახტზე მისი ბიძაშვილი, თავადი ადამ ჩარტორიისკი უნდა აეყვანათ; ამავე დროს გადაწყდა, რომ რუსეთს საზღვართან მზად ჰყოლოდა 30.000-იანი არმია, ხოლო 50.000 კაცი გამზადებული ყოფილიყო. რა თქმა უნდა, სამზადისი საიდუმლოდ მიმდინარეობდა.

1764 წელს დაიდო რუსეთ-პრუსიის სამხედრო კავშირი. რუსეთ-პრუსიის ერთობლივმა მოქმედებამ უზრუნველყო რუსული „პარტიის“ გამარჯვება — 1764 წელს რუსეთის ჯარის დახმარებით ტახტზე ავიდა სტანისლავ პონიატოვსკი. რუსეთის მთავრობამ ახალ მეფეს და რუსული „პარტიის“ მეთაურებს, ჩარტორიისკებს წაუყენა შემდეგი მოთხოვნები: 1) დისიდენტები (არაკათოლიკები — მართლმადიდებლები და პროტესტანტები) სამოქალაქო უფლებებში გაეთანაბრებინათ კათოლიკებთან და 2) პოლონეთის კონსტიტუციის დაცვა დაეყენებინათ გარანტიის ქვეშ. პირველი საბოლოოდ მტკიცე და საიმედო „პარტიას“ შეუქმნიდა რუსეთს პოლონეთში, ხოლო მეორე პოლონეთის საშინაო საქმეებში მუდმივი ჩარევის შესაძლებლობას მისცემდა.

კათოლიკური სამღვდლოება და შლიახტა დისიდენტთა საკითხში დათმობას არ ფიქრობდნენ, რადგან ეს იყო უმთავრესი საშუალება, რათა უკრაინელი და ბელორუსი ხალხები მონობაში ჰყოლოდათ. რუსი ელჩის ენერგიული მოქმედებით მიზანი მიღწეულ იქნა; პოლონეთის საკითხი 1768 წლის დასაწყისში მოგვარებული ჩანდა. რუსეთის ჯარი ვარშავიდან გამოვიდა, იგი პოლონეთის სამეფოს ტერიტორიის დასატოვებლადაც ემზადებოდა, მაგრამ მოლოდინი არ გამართლდა. უკმაყოფილო ელემენტებმა ქ. ბარში მოაწყვეს კონფედერაცია. კონფედერატებმა კავშირი დაამყარეს თურქეთსა და საფრანგეთთან.

პოლონეთში რუსეთის აქტიური საქმიანობის პარალელურად თურქეთში აქტიურად მოქმედებდნენ საფრანგეთის აგენტები. რუსეთ-თურქეთის ურთიერთობა 1768 წელს უკიდურესად დაიძაბა.

ამ ამბებს დაემთხვა გლეხთა აჯანყება უკრაინაში. პოლონელი პანებისა და ბარის კონფედერატების თვითნებობით განაწამები დნეპრის მარჯვენა მხარის უკრაინელი გლეხობა აჯანყდა. აჯანყებულ გლეხთა ერთი რაზმი შილის მეთაურობით შეიჭრა საზღვრისპირა სოფ. ბალტაში; ეს სასაზღვრო ინციდენტი რუსეთის მტრებმა მარჯვედ გამოიყენეს, რომ გაეძლიერებინათ დაწოლა თურქეთზე. თურქეთმაც ხელზე დაიხვია ეს უბრალო სასაზღვრო ინციდენტი (რომელსაც რუსეთის მთავრობის პოლიტიკასთან საერთო არაფერი ჰქონდა), რათა ომი დაეწყო მის წინააღმდეგ. ჯერ ერთი, ცნობილია, რომ რუსეთის მთავრობა თვით ებრძოდა უკრაინელ გლეხთა აჯანყებას და მისმა ჯარმა ჩააქრო კიდევაც იგი ეკატერინეს ბრძანებით; მეორე, ცნობილია ისიც, რომ რუსეთი ამ დროს ერიდებოდა თურქეთთან ურთიერთობის გართულებას. ასეთი სასაზღვრო ინციდენტები, ჩვეულებრივ, დიპლომატიური ნოტების გაცვლით მთავრდება ხოლმე, როცა საქმის მშვიდობიანად მოგვარება სურთ.

საფრანგეთის აგენტები მოქმედებდნენ ყველგან — ვარშავაშიც, კონსტანტინოპოლშიც, სტოკჰოლმშიც. არ ზოგავდნენ თანხებს რუსეთის წინააღმდეგ ინტრიგების მოსაწყობად. ფულითა და იარაღით ამარაგებდნენ პოლონელ კონფედერატებს. 1767 წლიდან საფრანგეთის მთავრობა ამკარად გამოვიდა რუსეთზე კოალიციური თავდასხმის ორგანიზატორად. გენ. დიუმურიე ოფიცერთა მთელი შტაბითა და იარაღით პოლონელი კონფედერატების დასახმარებლად გაიგზავნა, გაძლიერდა თურქეთზე დაწოლა.

1768 წლის 11 ივლისს რუსეთის ელჩს კონსტანტინეპოლში, ა. ობრესკოვს წინადადება მისცეს, რომ რუსეთს დაუყოვნებლივ გაეყვანა ჯარი პოლონეთიდან. 25 აგვისტოს შეიცვალა დიდი ვეზირი. სულ მალე შეიცვალა რეის-ეფენდიც (საგარეო საქმეთა მინისტრი). ა. ობრესკოვი ამჩნევდა, რომ ომის მანქანა ამოქმედებული იყო. ნ. პანინი სპეციალური წერილით არწმუნებდა დიდ ვეზირს რუსეთის მშვიდობიან განზრახვებში თურქეთის მიმართ და თან უგზავნიდა საფრანგეთის აგენტის წერილს, საიდანაც ცხადი ხდებოდა, რომ საფრანგეთის აგენტებს მოსყიდული ჰყავდათ სოფ. ბალტის უფროსი იაკუბი (ინციდენტის შესახებ იგი გაზვიადებულ ცნობებს გზავნიდა თურქეთში), მაგრამ პანინ-ობრესკოვის ცდა — ომი გადაეღოთ —

მარცხით დამთავრდა.

1768 წლის 25 სექტემბერს დიდმა ვეზირმა მოსთხოვა ა. ობრესკოვს, რომ რუსეთს დაუყოვნებლივ გაეყვანა ჯარი პოლონეთიდან, წინააღმდეგ შემთხვევაში იმუქრებოდა ომით. ორი საათის შემდეგ კი ელჩს დამატებითი წინადადება მისცა, რუსეთს ხელი აეღო უკანასკნელი სეიმის გადაწყვეტილებათა გარანტიასა და დისიდენტთა საკითხზე. ა. ობრესკოვმა სთხოვა თურქეთის მთავრობას, რომ ეს წინადადება წერილობით გადაეცათ მისთვის, რათა მას გადაეგზავნა თავისი მთავრობისთვის. მაგრამ ა. ობრესკოვი საელჩოს 11 წვერთან ერთად დააპატიმრეს და სარდაფში ჩასვეს. ეს ომის გამოცხადებას ნიშნავდა. თურქეთის მთავრობამ კარგად იცოდა, რომ ასეთ მოთხოვნებზე მთავრობის დაუკითხავად რუსეთის ელჩს დაპირების მიცემა არ შეეძლო. მან ეს შეგნებულად გააკეთა, რათა საქმის მშვიდობიანად მოგვარების გზა მოესპო.

საფრანგეთის მინისტრი შუაზელი არც ფარავდა, რომ მან ადვილად მოახერხა თურქების ამხედრება რუსეთის წინააღმდეგ. ფრანგები ამკარად მოქმედებდნენ. მაგრამ რუსეთის წინააღმდეგ თურქეთის გამოსვლას ფარულად ხელს უწყობდა ავსტრია და რუსეთის მოკავშირე პრუსიაც კი. გარკვეული როლი შეასრულა ყირიმის ხსნის აქტიურმა პოზიციამაც.

მიუხედავად ამისა, უნდა ითქვას, რომ არც საფრანგეთის ინტრიგებს, არც პოლონეთის საქმეებში რუსეთის ჩარევას და არც ბალტიის ინციდენტს რუსეთ-თურქეთის ომი არ გამოუწვევია. მათ მხოლოდ დააჩქარეს ომის დაწყება. ომს ბევრად უფრო ღრმა მიზეზები ჰქონდა: იგი განაპირობა შავი ზღვის ჩრდილოეთ ნაწილში ბატონობისთვის მებრძოლი რუსეთის და თურქეთის მეტოქეობამ.

რუსეთი საერთოდ თურქეთთან ომის წინააღმდეგი არ ყოფილა, მაგრამ ამჯერად ვითარება სასურველი არ იყო: მას პოლონეთში საქმე გართულებული ჰქონდა, ევროპის ქვეყნებს მტრული პოზიცია ეჭირათ, ინგლისთან სამხედრო კავშირის დადება არ მოხერხდა (თუმცა 1766 წ. ინგლისთან დადებულმა სავაჭრო ხელშეკრულებამ გარკვეული სამსახური გაუწია რუსეთს: შვეციაში ფრანგული „პარტია“ დამარცხდა, რითაც ჩრდილოეთიდან საშიშროება მოიხსნა). რაკი თურქეთმა ომი დაიწყო, რუსეთს გამოწვევა უნდა მიეღო და დღის წესრიგში დაესვა ის ამოცანები, რომლებიც მე-17 ს-ის ბოლოდან გადაუჭრელი რჩებოდა.

თურქეთის აგრესიულ გადაწყვეტილებას პოლონეთის დაცვის

კეთილშობილურ მიზნებთან საერთო არაფერი ჰქონდა. ევროპის ქვეყნების მიერ დაიმედებული თურქები ვარაუდობდნენ, რომ პოლონეთის საქმეებით დაკავებულ რუსეთს ადვილად დაამარცხებდნენ და უკრაინას ხელში ჩაიგდებდნენ. ყირიმის ხანი კი პეტრეს წინააღმდეგელი უფლების აღდგენაზე (რუსეთიდან ხარკის მიღებაზე) ოცნებობდა.

ოფიციალურად მოკავშირის გარეშე დარჩენილ რუსეთს მაინც ჰყავდა ერთი საიმედო დასაყრდენი — თურქეთის უღელქვეშ მყოფი ქრისტიანი ხალხები, რომლებმაც თურქეთის ბატონობის წინააღმდეგ თავიანთი ბრძოლით, ოსმალური სამხედრო ლენური სისტემის რღვევასთან ერთად, მცირედი როლი როდი შეასრულეს ოდესღაც ძლიერი ოტომანის პორტას სამხედრო ძლიერების მსხვერვეის საქმეში. ბუნებრივია, რუსეთ-თურქეთის ომის დაწყება (ომისა, რომელსაც უნდა გაეტეხა თურქი დამპყრობლები, რომლებიც საუკუნეების მანძილზე ფლეთდნენ და ასახიჩრებდნენ ბალკანეთისა და კავკასიის ხალხებს) ამ ხალხებში გამოძახილის გარეშე ვერ დარჩებოდა.

საქართველო XVIII ს-ის 60-იან წლებში და მისი ურთიერთობა რუსეთთან

XVIII ს-ის 60-იან წლებში საქართველოს სამეფო-სამთავროების მდგომარეობა ერთნაირი არ იყო. აღმოსავლეთ საქართველო, რომელმაც ფაქტობრივ დამოუკიდებლობას 50-იან წლებში მიაღწია, 60-იან წლებში ოფიციალურად გაერთიანდა, მეზობელ ქვეყნებთან დამოკიდებულება დროებით მოაგვარა და აღმავლობის გზას ადგა. რაც შეეხება დასავლეთ საქართველოს, მისი მდგომარეობა განსაკუთრებით მძიმე იყო: სამეფო-სამთავროებად დაშლილ ქვეყანაში, რომელსაც თურქი აგრესორები მოსვენებას არ აძლევდნენ, შინაპოლიტიკური ბრძოლა კიდევ უფრო გამწვავდა, ცენტრალური ხელისუფლება მოიშალა, ქვეყანა სისხლიდან იცლებოდა.

ქართლ-კახეთის სამეფო

რუსეთიდან ელჩობის დაბრუნების შემდეგ (რომელსაც თეიმურაზ II მეთაურობდა), ერეკლე მეორისთვის ნათელი გახდა, რომ რუსეთს კავკასიის საქმეებში ჩარევა ამჯერადაც არ შეეძლო; ამიტომ მეფეს უნდა გადაესინჯა თავისი საგარეო პოლიტიკის კურსი: უპირველეს

ყოვლისა, ირანის საქმეებში აქტიური ჩარევის ნაცვლად, მასთან მორიგების გზას უნდა დასდგომოდა, რათა არსებული მდგომარეობა მაინც განემტკიცებინა და ვითარების შეცვლამდე ძალები შეენარჩუნებინა; ასევე უნდა ეზრუნა ერეკლეს კავკასიის ხალხებსა და თურქეთთან ურთიერთობის გაუმჯობესებაზეც.

1747 წლიდან ირანში შექმნილმა ვითარებამ ქართლ-კახეთს საშუალება მისცა ფაქტობრივი დამოუკიდებლობა მოეპოვებინა, ამასთან ერთად ირანის ყოფილ პროვინციებზე (ერევნისა და განჯის სახანოებზე) თავისი გავლენა გაეგრძელებინა, ხოლო 50-იან წლებში ირანელ სარდლებთან წარმატებული ბრძოლით ეს მიღწევა განემტკიცებინა.

60-იანი წლების დასაწყისში ირანში ტახტის მაძიებელთა ბრძოლა დასასრულს უახლოვდება. მაჰმედ-ჰასან-ხანი ყაჯარი, რომელიც 1749 წელს ამიერკავკასიაში გაბატონებისთვის იბრძოდა, ერეკლემ ერევანთან დაამარცხა, შემდეგ იგი ქერიმ-ხან ზენდთან ბრძოლაშიც დამარცხდა. მაჰმედ-ხანის ჯარში უკმაყოფილება ჩამოვარდა. ხანი მისმა მსახურებმა შეიპყრეს და 1760 წელს მოკლეს. მთელი მისი ოჯახი ტყვედ მიჰგვარეს შირაზის მფლობელს ქერიმ-ხან ზენდს. ქერიმ-ხანს რჩებოდა კიდევ ერთი ძლიერი მოწინააღმდეგე — აზატ-ხან ავღანი. ქერიმ-ხანმა ისიც დაამარცხა და აიძულა ირანიდან გაქცეულიყო. 1761 წელს ქერიმ-ხანმა თავრიზიც აიღო და ამ დროიდან თითქმის მთელი ირანის მმართველი გახდა (ხორასანის გამოკლებით, სადაც შაჰ-როჰი იჯდა). 1760 წლის დეკემბერში ერეკლე მეორემ შეიპყრო აზატ-ხანი, რომელიც 1762 წლის მეორე ნახევრამდე დაპატიმრებული ჰყავდა, მაგრამ რუსეთიდან ელჩობის უშედეგოდ დაბრუნების შემდეგ იგი ქერიმ-ხანს გაუგზავნა, რითაც ამ უკანასკნელთან ურთიერთობა მოავგარა. „ქერიმ-ხანმა სცნო ქართლ-კახეთის ერთ სამეფოდ გაერთიანება, აგრეთვე ერეკლეს უფლება განჯა-ერევნის სახანოებზე, და ამით აღიარა საქართველოს მეფის უპირატესობა აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში“ (ნ. ბერძენიშვილი). კიდევ მეტი, ქერიმ-ხანს წერილი გამოუგზავნია ამიერკავკასიის ხანებისთვის, რომ ისინი ერეკლე მეორის მორჩილებაში ყოფილიყვნენ.

XVIII ს-ის 60-იან წლებში თურქეთი იძულებული იყო, ქართლ-კახეთის სამეფოსთან ნორმალური ურთიერთობა შეენარჩუნებინა. თუმცა, თურქეთის დიპლომატია ქართლ-კახეთისადმი მტრობას ფარულად აგრძელებდა, რისთვისაც ლეკებსა და აზერბაიჯანელ

ხანებს იყენებდა. ერეკლემ რომ 50-იან წლებში აღმოსავლეთ კახეთისთვის (ჭარისთვის) ბრძოლა წააგო, ეს შემთხვევითი არ ყოფილა.

ლექები, 50-იანი წლების მარცხის შემდეგ, დიდი ლაშქრობების მოწყობას ვერ ახერხებდნენ, თუმცა მათი თავდასხმები 60-იან წლებშიც არანაკლებ ზიანს აყენებდა ქართლ-კახეთს. მუდმივი ქურდული თარეშისა და ძარცვა-ტყვევნის პირობებში ცხოვრების ნორმალურად წარმართვა შეუძლებელი იყო, ამიტომ ირღვეოდა ინტენსიური მეურნეობა, ჩანაგდებოდა და მოსახლეობისაგან იცლებოდა სოფლები. ასე რომ, ლეკიანობა დაღუპვას უქადდა ქვეყანას.

საქართველოს დამოუკიდებლობისთვის ბრძოლის წარმატებით საწარმოებლად საჭირო იყო მტკიცე ცენტრალური ხელისუფლება, უამისოდ ქვეყანა საგარეო მტერს ვერ გაუმკლავდებოდა. მაგრამ მთავარ დაბრკოლებას აქ სათავადოების სისტემა ქმნიდა. თავადები, იბრძოდნენ რა თავიანთი ძალაუფლების შესანარჩუნებლად, ქვეყნის ყველა მტერს განურჩევლად უკავშირდებოდნენ, ოღონდ კი ცენტრალური ხელისუფლება დაესუსტებინათ.

60-იან წლებში რეაქციონერ თავადებსა და ქართლის ტახტის მაძიებლებს გარედან დახმარების იმედი გადაეწურათ, რადგან საერთაშორისო ვითარება ქართლ-კახეთის გაერთიანებული სამეფოს სასარგებლოდ შეტრიალდა: ირანში ტახტის მაძიებლებს შორის ბრძოლა დამთავრდა, ხოლო ქერიმ-ხანი ერეკლესთან მტრობას, ამჯერად, მასთან მეგობრობას არჩევდა; თურქეთს, რუსეთთან დაძაბული ურთიერთობის პირობებში, ქართლ-კახეთის დაპირისპირება არ შეეძლო, ამას რუსეთის დიპლომატია არ დაუშვებდა. ასეთ ვითარებაში იგი ამჯობინებდა ერეკლესთან კარგ ურთიერთობაში დარჩენილიყო; რუსეთს, პოლონეთის საქმეებში გახლართულს, როდესაც თურქეთთან ომი ყოველდღე მოსალოდნელი იყო, საქართველოს საქმეებისთვის არ ეცალა და აღარც ვახტანგის მემკვიდრეებს საჭიროებდა (ან კი რუსეთისთვის ვახტანგის მემკვიდრეები რით სჯობდნენ ერეკლეს?). ასე რომ, ქართლის თავადებს ამ ძალაზე ვარაუდი ერეკლეს წინააღმდეგ საერთოდ არც გამოადგებოდათ, მით უმეტეს, რომ რუსეთის მთავრობამ თეიმურაზის გარდაცვალების შემდეგ ქართლ-კახეთის მეფედ ოფიციალურად სცნო ერეკლე II.

ცენტრალური ხელისუფლების წინააღმდეგ მებრძოლ ქართლის რეაქციონერ თავადებს ისლა დარჩენოდათ, რომ საკუთარი ძალით რაიმე ეღონათ ერეკლეს წინააღმდეგ და მათაც ცდა არ დაუკლიათ: „წელსა ამასვე 1765 შეითქვენ რამოდენიმე ქართველნი თავადნი და

აზნაურნი და აბირეს ბუშსა ვახტანგ მეფისასა პაატას... რათამცა წარწყმინდათ მეფე ირაკლი და დაეპყრათ თვით მეფობაჲ ქართლისა“. მეფემ შეიტყო შეთქმულთა განზრახვა და დააპატიმრა ისინი, „ხოლო საზოგადოებამ საქართველოსამან თანხმობითა სულიერთა კრებათამან განაწესეს დასჯა მათი სიკვდილითა“. „მოჰკვეთეს პაატას თავი და დაწვეს ცეცხლში თაქთაქიშვილი ელისბარ. და დიმიტრი (ამილახვარი — ვ. მ.) პატიმარ ჰყვეს და შეურაცხე ჰყვეს აღჯდომითა მისითა კარაულსა ზედა. მოჰკვეთეს ძესა მისსა ალექსანდრეს ცხვირი და გლახა ციციშვილსაცა მოჰკვეთეს ენა“.

პაატა ბატონიშვილის მარცხის შემდეგ ალექსანდრე ბაქარის ძემ სცადა ქართლში დაბრუნება, მაგრამ ვეღარ გაბედა, იგი ჩრდილო კავკასიიდან ირანს წავიდა.

ერეკლეს ბრძოლა თავადების წინააღმდეგ მტკიცე ზურგის შესაქმნელად პროგრესული მოვლენა იყო. მაგრამ ერეკლეს წარმატებანი მიზნის საბოლოო მიღწევას როდი ნიშნავდა. სათავადოების არსებობა, რაც იმ დროს საკმაოდ მყარ ეკონომიკურ ნიადაგზე იდგა, ასეთ მტკიცე ზურგს გამორიცხავდა. რეაქციონერთა ფიზიკურ თუ მორალურ მარცხს, ბუნებრივია, მათი გაქრობა ვერ მოჰყვებოდა.

როგორც ცნობილია, ქვეყნის ნამდვილი გაერთიანება და მტკიცე ცენტრალური ხელისუფლების შექმნა შეიძლება გარკვეულ პირობებში (საწარმოო ძალთა განვითარება; ოლქებს შორის გაცვლა-გამოცვლის გაძლიერება და საერთო ნაციონალური ბაზრის წარმოქმნა; გარკვეული სოციალური ფენის ან კლასის არსებობა, რომელიც დაუპირისპირდება მემამულეთა კლასს და შექმნის წონასწორობას ძალებისა). საქართველოში კი მაშინ საამისო პირობები არ არსებობდა. ქართლ-კახეთის გაერთიანება და შედარებით მტკიცე ხელისუფლების შექმნა, რაც ერეკლემ მოახერხა, მხოლოდ „ზედაპირულ-ადმინისტრაციულ სფეროს ეხებოდა“ და მალე შეიძლებოდა დარღვეულიყო „მთავრების ჟინიანობითა და გლეხების გულგრილობით. სხვანაირად არც შეიძლებოდა, საქართველოს ეკონომიკური დაქუცმაცების პირობებში“ (ი. სტალინი). ისიც აღსანიშნავია, რომ ერეკლეს წარმატებანი ფაქტობრივად საგარეო ვითარებით იყო გაპირობებული, ქვეყნის პროგრესულ ძალებს შეგნებული ჰქონდათ, რომ სხვაგვარად სამშობლოს დაცვა შეუძლებელი იყო, და მეფეს მხარში ედგნენ.

მე-18 ს-ის საქართველო ფეოდალური ქვეყანა იყო, სადაც მეურნეობის ფეოდალურ-ბატონყმური წესი ბატონობდა. ლეკების თარეშს

მემამულეთა განუკითხავი თვითნებობაც ემატებოდა, ამიტომ გლქის სამკვიდროზე აღარ ედგომებოდა და გარბოდა. ასე რომ, XVIII ს-ში უცხოელთა მძლავრობისა და ლეკთა თავდასხმების შედეგად საქართველოს მოსახლეობა თითქმის 10-ჯერ შემცირებულა (810 ათასი კომლიდან — 87 ათას კომლამდე, ანუ 4-5 მილიონიდან 1/2 მილიონამდე). სამეფო ვერ ახერხებდა ვერც 5 ათასიანი რეგულარული ჯარის შექმნას, ვერც მის დაქირავებას, რომ ქვეყანაში ლეკთა ყაჩაღური თარეში აელაგმა. ასევე ქვეყნის თავდაცვა ძნელდებოდა სახელმწიფოს ტექნიკური და ეკონომიკური ჩამორჩენილობის გამო და, პირიქით, თავდაცვის მოუგვარებლობის პირობებში ვერ ხერხდებოდა მისი ეკონომიკური აღორძინება.

მიუხედავად აღნიშნულისა, ქართლ-კახეთის სამეფო და მისი გული, თბილისი, იმ დროს ამიერკავკასიაში მაინც დაწინაურებული იყო. ქართლ-კახეთის მეფეს შეეძლო ბრძოლის ველზე რეალურად გამოეყვანა 14-15 ათასი კაცი. ქართველი ჯარი ამ მხარეში განთქმული იყო თავისი მამაცობით, მეფე — მხედართმთავრული ნიჭით. მეფეს მეზობელი მაჰმადიანური სახანოების ნაწილი დამორჩილებული ჰყავდა, ზოგიც — დაშინებული და თვით აწესრიგებდა მათ საქმეებს.

ერეკლემ მარჯვედ ისარგებლა მე-18 ს-ის 50-60-იან წლებში ირანში შექმნილი ვითარებით და ქვეყნის მოწინავე ძალებზე დაყრდნობით შეძლო აღმოსავლეთ საქართველოს ფაქტობრივი განთავისუფლება ირანის ბატონობისაგან, ქართლისა და კახეთის ერთ სამეფოდ გაერთიანება, ქვეყნის შიგნით რეაქციული ძალების დამარცხება და შედარებით მტკიცე ხელისუფლების შექმნა. ასეთ პირობებში ქართლ-კახეთის სამეფო ახერხებდა წამყვანი როლის შესრულებას აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. მეზობელი ქვეყნები მას ანგარიშს უწევდნენ.

მაგრამ გასაკეთებელი კიდევ მეტი რჩებოდა, ქვეყნის მომავალი ჯერ უზრუნველყოფილი არ იყო, ირანთან სამხედრო და დიპლომატიური ბრძოლით მონაპოვარს შენარჩუნება სჭირდებოდა. ლეკთა საკითხიც საბოლოო გადაჭრას საჭიროებდა — საქმის მოგვარება უნდა დაწყებულიყო ჭარ-ბელაქნის დაპყრობით, რაც, როგორც 50-იანი წლების გამოცდილებიდან ჩანდა, საკუთარი ძალით ძნელი გადასაწყვეტი იყო. ამ პრობლემების გადაუჭრელად კი ქვეყნის ეკონომიკური აღორძინება და მისი თავდაცვისუნარიანობის განმტკიცება ვერ მოხერხდებოდა.

დაბოლოს, მართალია, მე-18 ს-ის 60-იან წლებში ქართლ-კახეთს

თურქეთთან ნორმალური ურთიერთობა ჰქონდა, მაგრამ ეს არ ნიშნავდა, რომ მისი შემოტევისგან ქვეყანა დაზღვეული იყო. თურქეთთან სამსაუკუნოვანი ურთიერთობა საქართველოს ძვირად დაუჯდა. რაც მთავარია, ამჯერად თურქეთს ხელთ ჰქონდა „ქართლის ქვეყნის ნაწილი“ — მესხეთი — და იყენებდა მას, როგორც აგრესიის პლაცდარმს, საქართველოს დანარჩენი ნაწილების ხელში ჩასაგდებად. სანამ ეს პლაცდარმი მტრის ხელში რჩებოდა და თურქეთს აგრესიის უნარი საბოლოოდ დაკარგული არ ჰქონდა, ქვეყნის უშიშროება ამ მიმართულებითაც უზრუნველყოფილად არ შეიძლებოდა ჩათვლილიყო.

ამ ამოცანების გადაჭრა ერეკლე II-ს საკუთარი ძალებით არ შეეძლო.

ქვეყნის ჩიხიდან გამოყვანას ძლიერი მოკავშირე სჭირდებოდა და ერეკლეს მთელს იმედებს რუსეთზე ამყარებდა. მაგრამ ელჩობის რუსეთიდან დაბრუნების შემდეგ (1762 წ.) მეფე მიხვდა, რომ ვიდრე ბელგრადის ზავი ძალაში რჩებოდა, რუსეთიდან რეალური დახმარების მიღების იმედი არ უნდა ჰქონოდა. რუსეთი თავს არიდებდა და არც ერეკლესათვის იყო ხელსაყრელი ასეთ პირობებში ოფიციალური დიპლომატიური ურთიერთობის დემონსტრირება (რითაც იგი მაჰმადიან მეზობლებს გააღიზიანებდა). ამიტომ მომდევნო ხუთი წლის მანძილზე (რუსეთ-თურქეთის ომის დაწყებამდე) ოფიციალური ელჩობა რუსეთში არ გავზავნილა, მაგრამ ერეკლეს რუსეთთან ურთიერთობა არ გაუწყვეტია: დიპლომატიური შიკრიკების მეშვეობით მას მუდმივი კავშირი ჰქონდა ყიზლარის კომენდანტთან და ასტრახანის გუბერნატორთან. რუსეთის სამეფო ხელისუფლების ეს წარმომადგენლები მთავრობის სათანადო ინსტრუქციებით იყვნენ აღჭურვილნი და მათი საშუალებით ხდებოდა რიგი საკითხების მოგვარება.

აქვე გვინდა შევხვთ ერთ ფაქტსაც. ყირიმელთა, დაღესტნელთა და სხვათა ტყვეობიდან გაქცეული ქართველები ჩვეულებრივ რუსეთს აფარებდნენ ხოლმე თავს. რუსეთის მთავრობა მათ მატერიალურად ეხმარებოდა და სამშობლოში დაბრუნებასაც უზრუნველყოფდა ხოლმე. 60-70-იან წლებში ასე დაბრუნდნენ საქართველოში ტყვეყოფილი ქართველები. ეს კი ერთ-ერთი ნათელი ფურცელია რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისა.

დასავლეთი საქართველო

XVIII ს-ის 50-იან წლებში იმერეთის მეფე **სოლომონ პირველმა** გარკვეულ წარმატებებს მიაღწია: დაამარცხა შეთქმულნი, ხრესი-

ლის ბრძოლაში გაანადგურა იმერეთის მსხვილი თავადები და მათი მოკავშირე თურქები, აკრძალა ტყვის სყიდვა, გააჩაღა ბრძოლა მაკიმადიანობის გავრცელების წინააღმდეგ, 1758 წელს თავდაცვითი კავშირი დადო ქართლისა და კახეთის მეფეებთან, 1759 წლის დეკემბერში აღადგინა საქუთათლო, რითაც განამტკიცა თავისი მოკავშირის — ეკლესიის — ნივთიერი მდგომარეობა, ხოლო 1759 წლის 30 დეკემბერს მეფემ მოიწვია დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო და საერო ფეოდალების კრება, რომელსაც ახალციხის ფაშის „სასმენლად საზარო სიტყვის“ („ტყვეს თუ არ გაყიდით, არ იქნებაო“) პასუხად დაადგენინა: «სანამდის სული გვედგას, ეს საქმე (ტყვის სყიდვა — ვ. მ.) ჩუშნგან არ იქნეს, არც ამამიდ ერთმანეთს უსუსტოთ, კიდევ ერთმანეთს მიუდგეთ, კიდევ მეფე სოლომონის მორჩილი და ბძანების აღმასრულებელი ვიქნეთ... ამ საქმეზე ჩუშნი თავი არ დავიშუროთ და ამ საქმეშიდ ჩუშნს ხელმწიფეს მეფე სოლომონს არ გისუსტოთ და არც ამისთანა საშინელი ცოდვა ჩუშნგან იქნეს».

ტყვის სყიდვის აკრძალვის ზემოხსენებული დადგენილება, რომელშიც ეკლესია შეჩვენებით ემუქრებოდა მის დამრღვევს, სიანტერესოა იმით, რომ სოლომონ მეფეს, როგორც დასავლეთ საქართველოს ხელმწიფეს, მის შესრულებაზე პირობას აძლევენ არა მარტო იმერეთის თავადები, არამედ სამეგრელოსა და გურიის მთავრებიცა და თავადებიც. ეს ფაქტი ცენტრალური ხელისუფლების ზრდის მომასწავებელი იყო. მეფე დასავლეთ საქართველოს უმაღლეს ხელისუფლად გამოდის, რომელიც კისრულობს ქვეყნისთვის ყველაზე მტკივნეული ამოცანის გადაჭრას. მაგრამ აქ საყურადღებოა ისიც, რომ დადგენილება მიღებული იყო ახალციხის ფაშის მოთხოვნის საწინააღმდეგოდ, რაც თურქეთის გამოწვევასაც ნიშნავდა.

თურქები ვერ ურიგდებოდნენ სოლომონ მეფის პოლიტიკას, რადგან ისინი ქართველი ტყვეებით ავსებდნენ იანიჩართა რიგებსა და ჰარამხანებს, იაფფასიანი ქართველი ტყვეებით ვაჭრობა მონათა ბაზრებზე დიდ მოგებას იძლეოდა.

1760 წელს თურქების დიდი ჯარი დაიძრა დასავლეთ საქართველოს დასასჯელად მოლა აბდულა ფაშას სარდლობით, მაგრამ მტერი სასტიკად იქნა დამარცხებული. მომდევნო (1761) წელს თურქეთმა ხელახლა გამოგზავნა ჯარი, მაგრამ ისეთივე პასუხი მიიღო. 1763 წელს თურქეთის მთავრობას ორგზის მოუწყვია იმერეთზე თავდასხმა. მტერი სასტიკად იქნა დამარცხებული.

1764 წლის დასაწყისში სულთანმა არტილერით შეიარაღებული

დიდი ჯარი (მაქსიმე აბაშიძის ცნობით, 80 ათასი კაცი) სერასკირ ჰასან-ფაშას სარდლობით გამოგზავნა იმერეთში, რომელმაც ასევე მარცხი განიცადა. სულთანმა 1765 წლის იანვარში ახალციხის ჰასან-ფაშას გაუგზავნა ფირმანი, რომლითაც უბრძანებდა, გაზაფხულამდე მომზადებულიყო იმერეთის დასათრგუნავად, თან აცნობებდა, რომ ანალოგიური ბრძანებები სხვა ფაშებსაც გაეგზავნათ.

დასავლეთ საქართველოში თურქეთის წინააღმდეგ 1765 წელს წარმოებული ბრძოლების შესახებ საყურადღებო ცნობებია შემონახული. ასე მაგალითად, 1765 წლის 31 აგვისტოს რუსი დიპლომატები კონსტანტინოპოლიდან იუწყებოდნენ, რომ აქ ხმები გავრცელდა, გაზაფხულზე ევროპიდან გაგზავნილი თურქთა 8-10 ათასი კაცისაგან შემდგარი კორპუსი, რომელიც თურქთა აზიის ჯარებს უნდა შეერთებოდა, გადაუსხამთ ბათუმში, სადაც იმერლები დახვედრიან და ერთიანად გაუნადგურებიათ.

იმ მარცხის მიუხედავად, რომელიც დასავლეთ საქართველოში უგემნიათ, თურქებს 1765 წელს მაინც მიუღწევიათ გარკვეული წარმატებისთვის. სხვა ცნობები დაბეჯითებით იუწყება, რომ ჩილდირის ჰასან-ფაშას მოუხერხებია გურიის დაჭერა, მამია გურიელი გადაუყენებია და ტახტზე მამიას უმცროსი ძმა გიორგი დაუსვამს. შეშინებული დადიანი თურქებს მორიგებია და თურქთა ჯარების ნაწილისთვის ოდიშში გაზამთრების უფლება და სურსათი მიუცია.

ასე რომ, თურქების მარცხი, რომლის თაობაზე იუწყებიან რუსი დიპლომატები კონსტანტინოპოლიდან, იმერეთში წარუმატებლობას უნდა ეხებოდეს და არა გურია-სამეგრელოში. მაგრამ 1765 წლის ბრძოლების საერთო შედეგები რომ მაინც არ ყოფილა სახარბიელო თურქებისთვის, ამას რუსი დიპლომატების სხვა მოხსენებები ადასტურებენ.

სამწუხაროდ, საქმე ასე არ წასულა. 1766 წლის ზაფხულის მიწურულში ბრძოლაში გარდატეხა მოხდა, სექტემბერში სვერის ციხე დაეცა და თურქები ქუთაისში შევიდნენ. ახალციხის ფაშამ, სულთანის სახელით, სოლომონ I-ის ბიძაშვილი თეიმურაზ ბაგრატიონი იმერეთის მეფედ გამოაცხადა. იმერეთის თავადებმა თეიმურაზს მორჩილება განუცხადეს. რაკი საქმე მოგვარებული ჩანდა, თურქთა მთავარმა ძალამ იმერეთი დატოვა, ოღონდ ციხეთა გარნიზონები მნიშვნელოვნად გააძლიერა.

სოლომონ მეფე საწერეთლოში, მოდინახეს ციხეში, აფარებდა თავს. მეფის ერთგული ქვეშევრდომების წყალობით თურქებმა ვერ შეძლეს მისი შეპყრობა.

დამარცხებულ სოლომონ მეფეს ფარ-ხმალი არ დაუყრია. მან 1766 წლის 20 ოქტომბერს ყიზლარში გენ. პოტაპოვთან გაეგზავნა სარდალი ქაიხოსრო წერეთელი და გიორგი აბდუშერიძე წერილით, რომლითაც ატყობინებდა: თურქებმა აიძულეს ჩემი წინამორბედი მეფეები, რომ ქრისტიანი ტყვეებით ვაჭრობის თავისუფლება დაეშვათ, მე ეს ავკრძალე, ამიტომ ორჯერ გამომიგზავნა სულთანმა წერილი და მომთხოვა აკრძალვა გამეუქმებინა, მე არ დავთანხმდი, ამიტომ რამდენჯერმე დაგვესხნენ თავს სულთანის გამოგზავნილი ჯარები, მაგრამ მარცხი იგემეს; მე თანახმა ვარ ფულადი ხარკი ვაძლიო, მაგრამ სულთანი კვლავ ქრისტიანი ტყვეებით ვაჭრობის თავისუფლებას ითხოვს, რაზედაც მე არასოდეს დავთანხმდები; ამჯერად თურქებმა ჯარების ნაწილი ქვეყნიდან გაიყვანეს, ხოლო ნაწილი კი დატოვეს ქუთაისში, სადაც მათი გარნიზონი ჩვეულებრივ დგასო. ქვემოთ სოლომონ I, თეიმურაზ ბაგრატიონის იმერეთში გამეფების მოუხსენიებლად, წერს: „თუ ჩემი სამეფო ჩემს ნებაზე დამანება და ტყვის სყიდვა არა შემამიკვეთა, ხომ ვიქნები ჩემს სამეფოში და, თუ არ დაიშალა და დამიჟინა ტყვის გასყიდვის დასტურის მიცემა ხალხისა, მე არც ხორციელი სიმდიდრე და დიდება და პატივი მინდა და არც ჩემის სულის წაწყმენდა. და ჩემი განზრახულობა ეს არის, რომ ჩემი სამეფო დაუტეო, მართლმადიდებელს და ყოვლად მოწყალეს ხელმწიფის საფარველს ქუეშე გადმოვიდე და ამას ვევედრები მის იმპერატორობის დიდებულებას, რომელნიც ჩემთან თავადნი, აზნაურნი და გლეხნი თან გადმამყვებიან, ან რომელს ადგილს ბრძანებს ჩვენს დასახლებას, ან რას დედობრივს მოწყალებას მოიღებს ჩვენზე, ესენი სრულიად მის დიდებულების კარზე მისწეროთ“.

რუსეთის საგარეო საქმეთა კოლეგიამ 1767 წლის იანვრის ბოლოს შეადგინა ვრცელი მოხსენებითი ბარათი სოლომონ I-ის თხოვნასთან დაკავშირებით, რომელიც 1 თებერვალს ეკატერინე II-მ მოიწონა. იმპერატორს კოლეგია სთავაზობდა: ყიზლარის კომენდანტისთვის ბრძანებით დაეუკლებინათ, სოლომონთან საიმედო კაცი გაეგზავნა, რომელიც საიდუმლოდ აცნობებდა იმერეთის მეფეს, რომ რუსეთის ხელმწიფემ დიდის კმაყოფილებით შეიტყო მისი თავდადებული ბრძოლის ამბავი. იწონებს კიდევ მის განზრახვას, მაგრამ ახლა თურქები მოღლილნი არიან, სოლომონ მეფესთან შერიგებას აპირებენ და იქნებ საჭირო არც იყოს, ახლა მან სამშობლო დატოვოსო; ქვემოთ კიდევ უფრო ნათლადაა ნათქვამი: თურქეთთან ზავი გვაქვს და თქვენი მიღება რუსეთში ახლა არ შეგვიძლია, ეს განზ-

რანვა უფრო ხელსაყრელი დროისთვის გადადეთ.

როგორც მასალებიდან ჩანს, სოლომონ მეფეს რუსეთიდან პასუხის მოლოდინში ბრძოლა არ შეუწყვეტია. როგორც კი თურქთა ძირითადი ძალები იმერეთიდან წავიდა, სოლომონ მეფემ ნიკოლოზ წერეთელი გაგზავნა დაღისტანში, სადაც დააქირავებინა სამასამდე ლეკი, რომელთაც უბდიდა თვეში თითოეულს ორ-ორ, სამ-სამ თუმანს. მეფემ ერთგული ხალხი შემოიკრიბა და აქტიურ შეტევაზე გადავიდა. თეიმურაზ ბაგრატიონმა, რომელსაც მხარს უჭერდნენ დადიანი, გურიელი და რაჭის ერისთავი, ვერ შეძლო გამკლავებოდა სოლომონ მეფეს. იგი სოლომონ I-მა ჩხარის მახლობლად დაამარცხა, შეიპყრო და მუხურის ციხეში დაამწყვდია, სადაც მოკვდა კიდეც.

მართალია, სოლომონ მეფემ მოახერხა ტახტის დაბრუნება, მაგრამ ქვეყანა სამშვიდობოს გასული როდი იყო: თურქთა ჯარების ლაშქრობათა შედეგად მეურნეობა დაეცა; თურქებს ეჭირათ ბათუმის, ქობულეთის, ციხისძირის, ფოთის, რუხის, ანაკლიის, სოხუმის, ქუთაისის, შორაპნის, ბაღდადის, ციცხვითის ციხეები, სადაც იანიჩართა სამიათსიანი გარნიზონი იდგა; მტრის ხელში რჩებოდა დედაქალაქი ქუთაისიც; გუმინდელი მტრები, რომლებიც თურქებთან ერთად მხარში ედგნენ თეიმურაზ ბაგრატიონს (კ. დადიანი, გ. გურიელი, როსტომ რაჭის ერისთავი) და ებრძოდნენ სოლომონ მეფეს, მოყვრებად არ გადაქცეულან; 1759 წლის საზეიმო პირობა, თურქების აქტიური შემოტევის შედეგად, 1766 წელს არარაობად იქცა; ცენტრალური ხელისუფლება კვლავ შესუსტდა. ამიერიდან მტრებთან ზავი არაფერს ნიშნავდა. საერისთავოცა და სამთავროებიც მხოლოდ ძალით დამორჩილების შედეგად შეიძლებოდა დაეთანხმებია მეფეს 1759 წლის შეთანხმების შესრულებაზე. ამასთან, ეს ნომინალური ვასალები ძლიერებაში მეფეს არ ჩამოუვარდებოდნენ. გარდა ამისა, თურქებს შეეძლოთ კვლავ ახალი დამსჯელი ჯარების გადმოსროლა.

აი, რა აიძულებდა სოლომონ მეფეს 1768 წლის 23 ივნისს, მიუხედავად რუსეთის მთავრობის მიერ გრიგოლ არქიმანდრიტის პირით ახლახან შემოთვლილი უარისა, დიდი უფლებებით აღჭურვილი ელჩი გაეგზავნა რუსეთს.

სოლომონ მეფის შიში უსაფუძვლო როდი იყო. სულთან მართლაც არ აპატიებდა მას ურჩობას. მაგრამ რუსეთში ელჩობის გაგზავნის შემდეგ საერთაშორისო ვითარება საგრძნობლად შეიცვალა, რამაც იმერეთი იხსნა. საქმე ისაა, რომ 1768 წლის 11 ივლისს კონ-

სტანტინოპოლში რუსეთის რეზიდენტს ა. ობრესკოს კატეგორიულად მოსთხოვეს, რომ რუსეთს ჯარი გაეყვანა პოლონეთიდან. 25 აგვისტოს შეიცვალა დიდი ვეზირი, „კაცი მშვიდობის მოყვარე“ და რუსეთისადმი კეთილგანწყობილი. რუსი დიპლომატები ამჩნევდნენ, რომ ომის მანქანა ამოქმედებული იყო. როგორც აღვნიშნეთ, 1768 წლის 25 სექტემბერს რუსეთის რეზიდენტი ა. ობრესკოვი დააპატიმრეს, რითაც ფაქტობრივად ომი გამოუცხადეს რუსეთს. ასეთ ვითარებაში იმერეთის დასასჯელად ჯარის გაგზავნას აზრი არ ჰქონდა. ამიტომ თურქეთის მთავრობამ ამჯობინა, დროებით დათმობაზე წასულიყო და სულთანმაც იმავე დღეს სოლომონ მეფეს „აპატია“ ძველი „დანაშაული“ და წყალობის წიგნი გამოუგზავნა. ახალციხის ფაშამ სულთანის სახელით, სოლომონ I-ს ხმალი აჩუქა და წერილობითაც დააიმედა, რომ ძველი დანაშაული აპატია, ოღონდ ახალი არ უნდა ჩაედინა და ხარკი უნდა ეკისრა. ნიშანდობლივია, რომ ა. ობრესკოვის დაპატიმრება და სოლომონ მეფის „შეწყალება“ 25 სექტემბერს მოხდა, რაც უნდა მიგვანიშნებდეს, რომ სწორედ რუსეთ-თურქეთის ომის დაწყებამ აიძულა სულთანი დათმობაზე წასულიყო.

სოლომონ მეფეც გარკვეულ დათმობაზე წავიდა: მან ივალდეებულა 30 ათასი მანეთის გადახდა ახალციხის ფაშას სასარგებლოდ, იმერლებმა კი, რაკი ფული არ ჰქონდათ, შვილები გაჰყიდეს, რომ ხარკი დაეფარათ. ძნელია იმის თქმა, მეფე წავიდოდა თუ არა ამ დათმობაზე, მისთვის რომ ცნობილი ყოფილიყო ის, რაც თურქეთში ხდებოდა, მაგრამ ერთი რამ ცხადია: სოლომონი გრძნობდა, რომ ქვეყნისთვის სულის მოთქმა აუცილებელი იყო, რათა შესვენების შემდეგ ბრძოლა ახალი ძალით გაეჩაღებინა.

*დასასრული ჟურნალის მომდევნო
ნომერში დაიბეჭდება.*